

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1116>

Geliş Tarihi: 27.08.2017

Kabul Tarihi: 28.09.2017

ARAP EDEBİYATINDA HİKMET TÜRÜNE BİR ÖRNEK OLARAK HİKEM-İ ‘ATÂİYYE VE EDEBÎ ÖZELLİKLERİ

Sultan ŞİMŞEK*

Öz

Arap edebiyatında hikmet türü asırlar boyu süren edebî ve kültürel birikimi içerisinde barındıran, ancak üzerinde yeterince araştırma yapılmamış olan parlak bir alandır. Bu türün bir örneği olarak İbn Atâullah el-İskenderî'nin Hikem'i Atâiyye'si hikmet türünde verilmiş olan en meşhur ve kıymetli eserlerden biridir. Eserin hacminin küçüklüğüne rağmen üzerine çeşitli dillerde onlarca şerh ve tercüme çalışması yapılmıştır. Günümüzde de üzerine yapılan çalışmalar devam etmekte olan eser nadir ve dikkat çekici bir hikmet örneğidir. Eser bilimsel alanda genel olarak tasavvuf araştırmacıları tarafından incelenmiştir. Ancak eserin sahip olduğu dil, üslup ve edebî özellikler hakkında yok denecek kadar az sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu makalede Arap edebiyatında hikmet türü perspektifinden bir örnek metin olarak Hikem-i 'Atâiyye metni edebî özellikleri açısından incelenmiştir. Bu özelliklerin bilinmesinin metnin çok boyutlu bir şekilde ve daha ileri düzeyde anlaşılmasına fayda sağlayacağı kanaatine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Arap Edebiyatı, Hikmet, Hikem-i 'Atâiyye.*

As an Example of Wisdom in Arabic Literature Hikem-i Ataiyye and Its Literary Properties

Abstract

Wisdom in Arabic literature is a brilliant field that has been housed in literary and cultural accumulation for centuries and has not been thoroughly researched. As an example of this kind Ibn Atallah al-Iskenderi's Hikem is one of the most famous and

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

precious works given in the form of wisdom. Although the volume of the work is small, dozens of commentaries and translations have been made in various languages. The work that is being done on the present day is a rare and remarkable example of wisdom. The work has been studied by Sufi researchers in general. However, there is little research to be done about the language, style and literary features of the work. In this article, Hikem-i 'Ataiyye text is examined in terms of literary features as an example text from wisdom type perspective in Arabic literature. We have come to the conclusion that the knowledge of these properties will benefit the multidimensional and further understanding of the text.

Key Words: *Arab Literature, Wisdom, Hikem-i 'Atâiyye.*

GİRİŞ

Bu araştırmanın konusunu Arap edebiyatında hikmet türü ve hikmet türü zaviyesinden bakılınca Hikem-i 'Atâiyye ve edebî özellikleri teşkil etmektedir. Her iki konuda da konunun edebiyat açısından önemine rağmen müstakil çalışmaların sayısının azlığı bu araştırmayı ortaya çıkaran ana nedendir.

Arap edebiyatında hikmet türünde nesir alanında verilen eserler arasında edebî açıdan en parlak, veciz ve insanların ilgisini kesintisiz bir şekilde celbetmiş olanı İbn 'Atâullah tarafından telif edilen Hikem-i 'Atâiyye adlı eserdir. Hikem tasavvûfî hikmet türüne girmekle birlikte aynı zamanda seçkin edebî özelliklere sahip bir eserdir. Ancak bu eser daha çok tasavvuf araştırmacılarının ve tasavvufu ilgilendirenlerin dikkatini çekmekle birlikte edebiyat araştırmacıları tarafından yeterince incelenmemiştir. Araştırma esnasında eseri ilmu'l beyan açısından inceleyen bir makale, cümle ve kelime yapısı bakımından inceleyen bir tez dışında eserin edebî özellikleri açısından inceleyen müstakil bir çalışmaya rastlanamamıştır.¹ Arap tasavvuf edebiyatı ile ilgili temel kaynaklarda da konuya kısaca temas etmenin ötesine geçmeyen kısa bölümler dışında geniş kapsamlı bir çalışmaya rastlanamamıştır. Ebu'l-Vefâ et-Taftazânî ve Zeki Mübarek hikemin edebî özelliklerine ve önemine vurgu yapan yazarlardandır. Araştırmanın amacı eserin edebî özelliklerini tespit ederek hikmet türünde bir eserin edebiyata sunduğu katkıya ve

¹ Bkz. Muhammed Ebu'l-Alâ el-Hamzavî, *es-Sûretu'l-beyâniyye fî'l-Hikemi'l-'atâiyye*, <http://hgfgghym.blogspot.com.tr/2010/02/blog-post.html>. (Sayfa numarası kullanılmamış, Erişim Tarihi: 13.05. 2015) ve Muhammed Mahmud İsa el-Mehasine, *et-Temâsuku'n-nassi fî bunyeti'l-Hikemi'l-'atâiyye*, Yüksek Lisans Tezi, Câmîiatu Âli'l-beyt, Kulliyetu'l-âdâb ve'l-'ulûmu'l-insâniyye, Kısmu'l-luğati'l-'arabiyye, Ürdün 2013.

Arap Edebiyatında Hükmet Türüne Bir Örnek Olarak Hikem-i ‘Atâiyye ve Edebî Özellikleri

zenginliğe değinmek ve bu özelliklerin anlaşılmasının metni doğru anlamak bakımından önemine vurgu yapmaktır.

Araştırmada öncelikle Arap edebiyatında hikem türüne değinilmiş olup Hikem yazarının hayatı, şahsiyeti, eserleri ve edebî kişiliği hakkında Arapça ve Türkçe kaynaklardan edindiğimiz bilgiler belirli düzenle sunulmaya çalışılmıştır. Daha sonra eserin genel özellikleri anlatılmış ve eserin sahip olduğu dil ve üslup özelliklerine değinilmiş ve son olarak Arap belağatı açısından bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme makalenin sınırlılığı nedeniyle meâni, bedî‘ ve beyan alanlarından bir veya iki örnekle izah edilmiştir. Araştırma sonucunda ulaşılan fikirler sonuç kısmında serdedilmiştir.

Araştırmada temel kaynak olarak Hikem’i ‘Atâiyye’nin ana metni ve bu metne yapılan İbn Acîbe, Ahmet Zerrûk, Şernûbî ve Ahmet Mahir şerhlerinden² istifade edilmiştir.

I.Arap Edebiyatında Hikmet Türü

Arapça حکم kökünden türeyen حكمة-hikmet sözlükte feraset sahibi olma, sağduyulu olma, bilgelik felsefe anlamlarına gelmektedir hikmetin genel kabul gören tanımı: “ en iyi olanı en faziletli olan ilimler vasıtasıyla bilmek” şeklindedir. Âlim, bilge, feraset sahibi kişilere de hakîm (حكيم) denilir. Hikmetin ıstılâhî olarak felsefî, dînî ve tasavvufî açıdan çeşitli tanımları bulunmakla birlikte Arap edebiyatı söz konusu olduğunda hikmet bir edebî tür olarak karşımıza çıkar. Hikmet Arap edebiyatında varlık gösteren en kadim ve zengin türlerden biridir. Arap edebiyatında hikmet: hayatta edinilmiş bilgi ve tecrübelerden doğan, genelde nasihat amacıyla bilgece söylenmiş veciz sözlerdir. Hikmet Arap şiirinde ya doğrudan bir tür olarak yer almış ya da şairler yazdıkları şiirlerin arasına hikmetli sözleri serpiştirmişlerdir. Şiir ve nesirde hikmet Cahiliye döneminden itibaren Arap edebiyatında bir tür olarak vardır. Kuss b. Sâ’ide el-İyâdî, Eksem b. Sayfi, ‘Âmir b. ez-Zarib el-‘Udvânî gibi ünlü hatiplerin hutbeleri hikmetli sözlerle donatılmıştır. Sadru’l-İslâm döneminde dört halifeye ait hikmetler meşhur olmuştur ve İbn Abdi Rabbihî’nin el-İkdu’l-ferîd’i, İbn Kuteybe’nin ‘Uyûnu’l-Ahbar’ı hikmetlerle doludur. Ayrıca hikmet türü tasavvufî Arap edebiyatında da kendini göstermiş olup, Ebu’l-Medyen el-Gavsî’nin Mevâddu’l-gavsîyye, İbn Ataullah’ın

² Eserlerin tam künyesi için bkz. Kaynakça.

Hikem-i ataiyye eserleri edebî ve tasavvûfî hikmet alanında birer baş yapıt haline gelmiştir. Arap edebiyatının meşhur şairlerinden Lebid b. Rebia, Züheyr b. Ebî Sulmâ, Ebu'l-Atâhiyye, el-Mutenebbî ve el-Mearrî gibi nice şairler hikmet türü şiirler nazmetmişlerdir.³

Hikmet kaynağı ilham veya düşünceler olan hayatın özüne veya hakikatine dair söylenen parlak edebî ifadedir. Uzun tecrübelerin ve hakikatların icazla çarpıcı bir şekilde damıtılmış halidir. Hikmet kişisel söz ustalığına ve ilhama dayanır. Hikmetle basit durumlardan derin hakikatlere yol alınabilir. Gerek kültürlü gerekse avamdan her seviyede insana hitap edebilme özelliğine sahip nadir edebî türlerdendir. Hikmetin sosyal, siyâsî, ahlâkî, dînî ve tasavvufî alanlara yayılan geniş bir konu yelpazesi vardır. Hikmetli sözlerde belli bir şekil ya da üslup takip edilmez. İbareler bazen icazlı bir üslupla oldukça veciz bir tarzla dile getirilirken bazen de uzun cümlelerle dile getirilebilir.⁴

Arap edebiyatında hikem ve meseller birbirine karıştırılmış olsa da iki türün ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Hikem'in amacı bir uyarı, öğüt ya da bir hakikati dile getirmek iken meselde bir olaya istişhad vardır. Hikmetli sözler hakim olma vasfına sahip kişilere aittir ve söyleyeni bellidir. Ancak meseller halka mal olmuştur. Hikmetlerin manası mesellere göre daha geniştir ve geneldir.

Arap edebiyatında hikmet türü kadim ve edebiyatın diğer türlerinde de kendini gösteren bir zengin bir alan olmasına karşın bu konuda yapılan müstakil çalışmalar oldukça azdır. Bu eser konuları, türleri ve tarihi seyri açısından ayrıntılı olarak incelendiğinde Arap edebiyatının karanlıkta kalmış parlak yönüne dikkat çekilmiş olacaktır.

³ Arap Şiirinde hikmet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdusettar 'Ali es-Satûhî, *el-Hikmetu fi 'ş-şi ' ri 'l- 'arabi*, Kâhire: Dâru'-i'tisâm, 1994. Ayrıca hikmetli sözler ve özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Osman Ali, *Fî edebi mâ kable'l-İslâm*, Trablus, 1983. s. 232-235: I. Golziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rami Er, Ankara, 1993, s.16; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi I, Cahiliye Dönemi*, Erzurum: Fenomen Yayınları 2009, s. 274-277.

⁴ Ahmed Emin, *Arap Edebiyatında Hikmet*, çev. Zeynep Arkan, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIV, Sayı: 26 (2012/2), s. 213-214.

II. İbn 'Atâullah el-İskenderî: Hayatı, Eserleri, İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Hikem yazarının tam adı Tacuddîn Ebî Fâdıl Ahmed b. Muhammed b. Abdulkerrîm b. 'Atâullah olup İbn 'Atâullah es-Sekenderî ismi ile maruftur. Mâlikî⁵ ve Şazelî nisbeleriyle anılır.⁶ Yazarın İskenderiye şehrine nisbetle anılmasında üç farklı okunuş zikredilmiştir. Arapça kaynaklarda genelde es-Sekenderî geçmekle beraber el-İskenderî olarak da geçer. Katip Çelebi ise el-İskenderânî şeklinde zikretmiştir.⁷ Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklarda yaklaşık olarak 658/1259 yılında doğduğu belirtilir.⁸ Doğum yeri ise ailesinin ikamet ettiği İskenderiye şehridir. Mısır'ın fethinden sonra buraya yerleşen Benî Cüzzâm kabilesine mensuptur. Dedesi Abdulkerrim fıkhda, usulde ve Arapça ilimlerinden zamanının önde gelenlerinden biri idi. Fıkıh hocalığı yapıyor ve mutasavvıflara muhalefet ediyordu. Babası 'Atâullah daha sonra İbn 'Atâullah' ın müntesibi olacağı Şazeliyye yolunun Şeyhi Ebu'l-Hasen eş-Şazelî'nin muasırı idi.⁹

İskenderiye'de yetişen İbn 'Atâullah şehrin önde gelen alimlerinden tefsir, hadis, fıkıh, usul, nahv ve belağat dersleri aldı. Fıkıftaki hocası Allame Nasruddin b. Muneyyer, nahivdeki hocası Ali Muhyiddîn el-Mârûnî idi. Ayrıca Ebi'l-Meâlî Ahmed b. İshak el-Eberkuhî'den de ders aldı. Mürşidi Ebu'l-Abbas Mursî ile 674/1275 yılındaki ilk karşılaşmasına kadar büyük ölçüde dedesinin tasavvuf karşıtı fikirlerinin ve fıkıh ilmindeki taassubunun etkisindeydi. Mürşidi ile karşılaştığında onun manevi tesiri karşısında hayran kaldı ve tasavvuf karşıtlığı sona erdi. Ebu'l-Abbas Mursî'den tasavvuf dersleri aldı, bu yolda iyice mesafe kattetti ve irşad faaliyetlerinde bulundu. Mursî'nin 686/1287'de vefatından sonra mürşidinin vazifesini devam ettirerek ders vermeye ve irşada devam etti. İrşad faaliyetlerinde insanlara hitap ederken son derece belîğ ve edebî bir üslupla sahipti.¹⁰ Daha sonra Kâhire'ye yerleşerek burada uzun süre Ezher Camisinde ve Sultan Mansur Kalavûn'un

⁵ et-Tâc es-Subkî onun Şafî mezhebini takip ettiğini söylerken diğer kaynaklar Malikî olduğunu ifade etmektedir. Bkz. İbn 'Atâullah es-Sekenderî, *Letâifu'l-Minen*, Tahkik: Muhammed Aburrahmân Şâgûl, Kâhire: Mektebetu'r-ravda, 2006.

⁶ Kara, Mustafa, "İbn Atâullah el-İskenderî", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.XIX, İstanbul, 1999, s. 337-338.

⁷ Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, Matbaatu'l-Maarifetu't-Türkiyye, c.I, s.675, Taftazânî, s. 675.

⁸ Es'ad es-Sehmerânî, *Mevsûatu't-tasavvufi'l-muyessara*, Beyrut: Dâru'n-nefâis, 2015, s.156.

⁹ Es'ad es-Sehmerânî, s.156.

¹⁰ Es'ad es-Sehmerânî, s.156-157.

kurduğu Mansûriye medresesinde fıkıh ve tasavvuf dersleri verdi. Fıkıh ve tasavvuf alanında pek çok alim yetiştirdi. İbn Teymiyye'nin muasırı olan İbn 'Atâullah ile İbn Teymiyye arasında tasavvufî düşünce ile ilgili bir muhalefet vardı. İbn Teymiyye Kahire ziyaretinde Ezher Camisinde İbn Atâullah'ın imamlığında namaz kıldıktan sonra onunla görüşmüş ve aralarında daha sonra metni İbn Esîr ve İbn Kesîr tarafından nakledilen meşhur bir münazara geçmiştir. Kaynaklar münazarada İbn 'Atâullah'ın galip geldiğini ifade etmektedir.¹¹

İbn 'Atâullah 13 Cemadiyelâhir 709 / 19 Kasım 1309 yılında Kâhire'de mansûriye medresesinde vefat etmiş ve Mukattam Dağı'nın alt tarafında el-Karafetu'l-Kubrâ mezarlığında defnedilmiştir.¹²

İbn 'Atâullah kendisinden geriye pek çok eser bırakmış olup günümüze kadar ulaşanlar şunlardır:

1. Letâifu'l-minen fi menâkibi'ş-Şeyh Ebi'l-Abbâs ve Şeyhuhu Ebi'l-Hasen: İbn 'Atâullah bu eserde kendisinden önce şazeli yolunun iki büyük şeyhi olan Ebu'l-Hasan eş-Şâzeli ve Ebu'l- Abbas el-Mursî'nin hayat hikayelerini ve menkıbelerini zikreder.

2. el-Kasdu'l-mucerred fi marifeti ismi'l-mufred: Allah'ın zat, sıfat ve esmaları hakkındadır.

3. et-Tenvîr fi iskâti't-tedbîr: Bu eserde İbn 'Atâullah'ın tasavvufî düşüncesinde temel teşkil eden tevekkül ve teslimiyet konuları işlenmiştir.

4. Unvânu't-tevfik fi âdâbi't-tarîk: Bu eserde Ebû Medyen el-Gavsî'nin (v. 594/1198) matlaı " ما لذة العيش إلا صحبة الفقراء " olan kasidesinin şerhi yapılmış ve tarikat adabı açıklanmıştır.

5. Tâcu'l-arus el-Hâvî litezhîbi'n-nufûs: Bu eser halka yaptığı sohbetlerden derlenmiş olup tasavvufî ıstılahlar Kur'ân-ı Kerim, sünnet ve sûfîlerin sözleriyle açıklanmaktadır.

6. Mitâhu'l-fellâh ve Misbâhu'l-ervâh fi zikrillâhi'l-fettâh: Hayrettin ez-Ziriklî el-A'lâm'ında bu eserin İbn 'Atâullah'a nisbet edildiğini ancak ona ait olmadığını belirtir.¹³

¹¹ Münazara metni için bkz. 'İmâr 'Ali Hasen, *Fursânu'l- 'aşki'l- ilâhi*, Kâhire: Muessesetu'l-Misrî, 2012.

¹² Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2006, s. 221; Es'ad es-Sehmerânî, s.159; Kara, s.11.

¹³ ez-Ziriklî, s. 221.

Arap Edebiyatında Hükmet Türüne Bir Örnek Olarak Hikem-i ‘Atâiyye ve Edebî Özellikleri

7. el-Hikemu’l-‘Atâiyye: Makalemizin asıl konusunu teşkil eden bu eser İbn ‘Atâullah’ın en önemli ve meşhur eseridir.

8. Vasiyye ile’l-İhvân bi’l-İskenderiyye: Kâhire’den İskenderiye’ye gönderilmiş olan dost mektuplarını içerir.¹⁴

Bunların dışında Usûli’l-Mukaddimâti’l-vusûl ve et-Tariku’l-câdde fi neyli’s-Sa‘âde isimli kitaplar da zikredilmektedir.

Adı geçen eserlerde tasavvufun en derin konularına değinen İbn ‘Atâullah vahdet-i vücud anlayışındaki tartışmaları konulara değinmemiş olup vahdet-i vücud ve vahdet-i şuhud arasındaki dengeyi korumuştur. Gösteriş ve şöhretten uzak ümit ve korku arasında olma, fakr ve iftikar, haşyet eşliğindeki ilim, tevekkül, teslimiyet, ibadet ve itaat değindiği temel kavramlardır. Tasavvufî fikirleri üzerinde Hâkim et-Tirmîzi, Sulemî, Haris el-Muhâsibî, Abdulkerîm el-Kuşeyrî ve Gazâlî’nin tesirini görmek mümkündür.¹⁵

Tasavvufta derinleşmiş arif âlim öncü bir şahsiyete sahipti. Zira İbn ‘Atâullah Ebu’l-Hasan eş-Şâzelî ve Ebu’l-Abbas el-Mursî’den sonra Şâziliyye’nin üçüncü büyük şahsiyeti haline gelmiştir. İbn Teymiyye ile arasında geçen münazaranın başında İbn ‘Atâullah ona “Benim hakkımda ne biliyorsun?” diye sorduğunda İbn Teymiyye ona: “Senin Allah’tan korkan, çok bilgili, keskin zekalı, doğru sözlü biri olduğumu biliyorum. Ve şahitlik ederim ki ben ne Mısır’da ne de Şam’da Allah sevgisi hususunda, ya da o sevgide fena bulmada, O’nun emir ve nehiyelerine uymada senin gibisini görmedim. Ancak ihtilaf düşünce dedir.” demiştir. İbn ‘Atâullah’ın fikirce şiddetli muhalifi olan İbn Teymiyye’den nakledilen bu sözler İbn ‘Atâullah’ın sahip olduğu üstün şahsiyet hakkında bize yeterince fikir vermektedir.

İbn ‘Atâullah’ın sûfi kişiliği kadar pek üzerinde durulmamış olsa da edebî kişiliği de önemli ve dikkat çekicidir. Zira o gençlik yıllarında aldığı dil ve belağat eğitimini ruhsal enerjisi ve edebî yeteneğiyle birleştiren gerek hutbelerinde gerekse yazılı eserlerinde usta bir edebiyatçı kimliği sergilemiş olup sözleri vicdanların derinliklerinde tesir uyandırmıştır. Ayrıca İbn ‘Atâullah yazılı ifadede olduğu kadar bir hatip olarak da çok etkili bir üslupla sahipti. Dilin ustalıkla kullanıldığı ve insanların gönüllerine işleyen bir hitabet tarzı ile meşhurdu. Nitekim Muhyiddîn et-Ta‘mî “O halkla ilişki konusunda

¹⁴ İbn Atâullah el-İskenderî, *Tasavvufî Hikmetler Hazinesi Hikem-i Atâiyye*, Tercüme ve şerh: Abdulaziz Hatip., İstanbul: Nesil Yayınları, 2008, s. 7.

¹⁵ Kara, “*İbn Atâullah el-İskenderî*”, s. 337.

yüksek bir inceliğe, halkın sorunlarını dile getirmede de tam bir olgunluğa sahipti.” demiştir.¹⁶ İbn ‘Atâullah’ın edebî gücünün en bariz olarak görüldüğü eseri hiç şüphesiz ki Hikem’-i ‘Atâiyye’dir.

III. Hikem-i ‘Ataiyye ve Edebî Özellikleri

a. Hakkında Genel Bilgiler

Yaklaşık olarak 264 hikmetten oluşan Hikem-i ‘Atâiyye’ nin tam olarak ne zaman yazıldığı ile kesin bir kayıt bulunmamakla birlikte içerik açısından incelendiğinde İbn Atâullah’ın ilk eseri olduğu düşüncesini uyandırmaktadır.¹⁷ Çünkü yazarın diğer eserleri olan et-Tenvîr fî iskâti’t-tedbîr, Let’âifu’l-minen, Tâcu’l-arûs, el-Hâvî fî tehzîbi’n-nufûs, Unvânu’t-tevfik fî âdâbi’t-tarîk eserlerinde Hikem-i Ataiyye’den pasajlar bulunmaktadır.¹⁸

İbn Atâullah eserini mürşidi Ebu’l-Abbâs el-Mursî’ ye takdim ettiğinde şeyhinin kendisine: “ Sen bu defterde İhyâ’nın gayelerini ve hatta daha fazlasını yerine getirdin.” dediği rivayet edilmektedir. Buna göre eser Ebu’l-Abbâs el-Mursî’nin vefat yılı olan 686 yılından önce yazılmıştır.¹⁹

Hikem-i ‘Atâiyye tasavvûfî açıdan özel bir kıymete haizdir. Çünkü bu eser bir taraftan yazarının tasavvufa ait düşüncelerini içerirken ve bu yönüyle bütün sûfilere hitap ederken diğer taraftan Şâzeliyye yolunun müntesipleri arasında temel kaynaklardan biri olmuştur. Yine onlar arasında İbn ‘Atâullah “Sâhibu’l-Hikem” lakabıyla anılmıştır.²⁰ Eser yazarının vefatından sonra Tunus, Fas, Cezayir, Libya gibi ülkelerde yayılmış olup, Endülüs ulemâsı da Hikem’i incelemiş ve pek çoğu onu şerh etmiştir. İbn ‘Atâullah’ın tasavvufa dair anlattıkları hususlarda kitap ve sünnet ile çelişen bir durumun olmaması Hikem-i ‘Atâiyye’nin İslam âlimlerinin yüksek ilgisine ve övgüsüne mazhar olmasını sağlamıştır. Hatta bu beğeniye oldukça mübalağalı bir şekilde ifade

¹⁶ Es’ad es-Sahmerânî, s.156.

¹⁷ Eserdeki hikmetli söz sayısı paragraflardaki cümlelere numara vermedeki farklılıklar sebebiyle çeşitli şerhlerde farklılık arz etmektedir. Bizim bu konuda esas aldığımız nüshanın künyesi şöyledir: İbn Atâullah es-Sekenderî, *el-Hikem’ul-‘atâiyye*, Kâhire: Dâru’s-selâm, 2007.

¹⁸ Ebu’l-vefâ el-Ganîmî et-Taftazânî, *İbn Atâullah es-Sekenderî ve tasavvufuhu*, Kâhire: Mektebetu’l-mısriyye 1969, s. 80.

¹⁹ Katip Çelebi, *Keşfu’z-zumûn*, s. 81.

²⁰ Ebu’l-Vefâ et-Taftazânî, s.88.

Arap Edebiyatında Hükmet Türüne Bir Örnek Olarak Hikem-i ‘Atâiyye ve Edebî Özellikleri

edenler dahi olmuştur. İbn Acîbe²¹ (d.1747- v.1809), Şeyh el-‘Arabî’nin (v.1823)²² el-Benânî olarak isimlendirilen bir fakihten duyduğu: “ Hikem-i ‘Atâiyye nerdeyse vahiy olacaktı. Eğer namazda Kur’ân’dan başka bir şey okumak caiz olsaydı Hikem’in kelamını okumak cazî olurdu.” şeklindeki sözü Hikem şerhinin mukaddimesinde zikretmiştir.²³

Hikem-i ‘Atâiyye sadece sûfiler arasında yaygınlaşmamış olup zamanla fakihler tarafından da okunan, okutulan, şerh edilen ve icazet alınan bir eser haline gelmiştir. Meşhur Ezher Üniversitesi hocalarından Hasan el-Mudâbiğî (v.1170), Ali el-‘Advî (v.1189), Abdullah eş-Şarkâvî(v.1227), Abdulmecîd eş-Şernûbî (v.1322) de Hikem’i okutanlar ve şerhedenler arasında yer almaktadır. Mısır Eski Müftülerinden Muhammed Buhayt bir süre Ramazan Ayı boyunca Hüseyin Camiinde halka açık Hikem-i ‘Atâiyye dersleri yapmıştır.²⁴ Türkiye’de Yahya Efendi Dergâhının son postnişini Abdulhay Efendi (v.1305/1887) de genelde Ahmet Mahir şerhinden dersler yapardı.²⁵ Geçtiğimiz yıllarda eğitim öğretim dönemleri içerisinde ise Hikem-i ‘Ataiyye Mahmûd el-Mısri tarafından İslam Araştırmaları Merkezi’nde Şernûbî şerhinden okutulan dersler arasına girmiştir. Bu ve bunun gibi pek çok örnek eserin telifinden günümüze kadar ilim erbâbı tarafından kesintisiz bir ilgi ile karşılaştığını göstermektedir. Bu ilgi eserin asırlar geçmesine rağmen içerik etkisini kaybetmediğini gösterir.

Hikem-i ‘Atâiyye Arapça olarak farklı zaman ve bölgelerde, Türkçe ve Malayca dilleri başta olmak üzere bolca şerhedilmiştir. Hikem Almanca, Fransızca ve İspanyolca’ya ve İngilizce’ye çevrilmiştir.²⁶ Eserin gördüğü bu sıradışı ilgi İngiliz müsteşrik Arthur John Arberi’nin de dikkatini çekmiş ve Hikem hakkında ‘küçük çekici edebî kitap’ tanımlamasında bulunmuştur.²⁷ Ebu’l-Vefâ el-Ganîmî et-Taftazânî 1389-1960 arası yazılan 24 Arapça

²¹ 18. Yy.’ın önde gelen sûfilerin biri, Darkâvilik’in ‘ Acibiyye kolunun kurucusu ve Hikem-i ‘Ataiyye şârihi.

²² Darkâvilik’in Fas kolunun kurucusu.

²³ Bkz. İbn ‘Acîbe, İkâzu’l-himem, s. 3-4.

²⁴ Zeki Mubârek, *et-Tasavvufu’l-islâmî fi’l-edeb ve’l-ahlâk*, Beyrut: el-Mektebetu’l-‘asriyye 2006, s.97.

²⁵ Mustafa Kara, *İbn Ataullah İskenderî, Tasavvûfî Hikmetler Hikem-i Atâiyye*, İstanbul: Dergâh Yayınları (3. Baskı), 2010, s. 98

²⁶ Bu çalışmaların künyesi için bkz. Kara, s.100.

²⁷ Ebu’l-Vefâ et-Taftazânî, s.90.

Hikem şerhi listelemiştir. Fakat bu yıllardan sonra da gerek Arapça'da gerekse diğer dillerde hikem şerhleri yazılmaya devam etmiştir.²⁸ Mustafa Kara'nın hazırladığı Tasavvufî Hikmetler adlı kitapta da bu listenin daha güncel ve ayrıntılı hali bulunmaktadır.²⁹ Şarihler tarafından yapılan şerhler incelendiğinde Hikem'in anlam dünyasını yakınlaştıran ayrıntılı yorumlar ve izahatlar olmakla beraber bazı şerhler birbirinin tekrarı mahiyetindedir.

Hikem-i 'Atâiyye üzerinde yapılan çalışmalar şerhlerden ibaret olmayıp, eser bazı edipler tarafından nazmedilmiştir. İbn Abbâd er-Rundî, Kemaleddin b. Ali Şerif, Abdülkerîm Muhammed b. Arabî, İbn İbrâhim b. Mâlik, Sihabeddin b. Muhammed b. Sadeddîn, Abdullah b. Ali el-Mekkî Hikem'i nazmedenler arasındadır.³⁰ Kastamonulu Ahmet Mahir de şerhten önce hikmetli sözleri Türkçe'ye nazmen tercüme etmiştir.

İbn Atâullah Hikem'i yazarken bablara ayırmamış olup, eser üzerinde bu işlem daha sonra Alâeddîn Ali b. Husâmeddîn b. Kadîhân(v.977) tarafından yapılmıştır. Yazar bablara göre tertip ettiği Hikem nüshasına en-Nehcu'l-etem fî tebvîbi'l-Hikem adını vermiştir.³¹

Hikem-i 'Atâiyye'nin sonunda hikmetli sözlerden sonra bulunan bir münacat kısmı vardır. Bu münacaat Arap tasavvuf edebiyatının üstün örneklerinden biri olup hikmetli sözlerdeki üslup ve ibarelerle benzeştiği için bu kısmın Hikem-i 'Atâiyye ile yazıldığı görüşü hâkimdir. İbn 'Atâullah'ın sahip olduğu güçlü edebî yeteneği çarpıcı bir şekilde yansıtan bu kısım Şazelî yolunu takip eden sûfilerce seher vakitlerinde duâ olarak okuna gelmiştir.³²

Hikem-i 'Atâiyye'nin asırlardır rağbet gören bir eser olması, pek çok esere nasip olmayacak şekilde çok sayıda şerhinin bulunması ve şarihlere pek çok düşüncede ilham vermesi bu eserin hem felsefî hem manevî hem de edebî gücüne işaret eder. Ancak edebiyat araştırmaları zaviyesinden bakılınca eserin gerekli ilgiyi görmediği açıktır. Hikem'in sahip olduğu dile, üslupa, belağata dair unsurlar yeterince ele alınmamıştır. Bu hususta Zeki Mubarek Hikem'i-'Atâiyye'nin Arap Edebiyatında meçhul bir halka olarak kaldığını ifâde ettikten sonra şunları söyler: “ Edebiyat araştırmacıları hislerinin esiri olan edipler ile ilgilendikleri kadar gönül adamı olanlar ile ilgilenmediler. Belki (de kitabımızda yer alan) Hikem ile ilgili bu bölüm edebiyatçılara bu meçhul

²⁸ Ebu'l-Vefâ et-Taftazânî, s.90.

²⁹ Hikem şerhleri hakkında ayrıntılı bilgi ve liste için bkz. Kara, s. 87-100.

³⁰ Ebu'l-Vefâ et-Taftazânî, s. 98.

³¹ Ebu'l-Vefâ et-Taftazânî, s. 99.

³² Ebu'l-Vefâ et-Taftazânî, s. 99.

Arap Edebiyatında Hükmet Türüne Bir Örnek Olarak Hikem-i 'Atâiyye ve Edebî Özellikleri

edibin büyüklüğünü hatırlatır. Muhakkak ki İbn 'Atâullah'ın Allah (c.c.) ile ilgili edebî ifâdeleri, İbn Mukaffâ'nın Sultanlar ile ilgili edebî ifâdelerinden daha aşağıda değildir."³³

b. Hikem-i 'Atâiyye' nin Şekil ve İçerik Yönünden İncelenmesi

Hikem-i Atâiyye Arap sûfi nesrinin ana kaynaklarından bir olarak kabul edilmektedir. Tasavvufî içeriğe sahip olan edebî bir eserdir. Ancak önce de dile getirdiğimiz gibi bugüne kadar yapılan incelemelerde daha çok tasavvufî içeriği üzerinde durulmuş olup edebî açıdan ayrıntılı bir değerlendirme yapan eserler oldukça azdır. Bu konuda Arapça kaynaklarda kısa değerlendirmeler var olmakla birlikte müstakil çalışmalar yok denecek kadar azdır.

Hikem hacim olarak oldukça küçük bir eser olup, derin manaların az sözcükle ifade edildiği cümlelerin oluşturduğu kısa paragraflardan oluşmaktadır. Cümle yapıları basit ve mürekkebe cümle türlerinden oluşmakta olup, mürekkebe cümlelerin oranı basit cümlelere göre daha fazladır. Cümle bazında şart, istisna, nehiy ve talep yapılarının kullanılması, kelime bazında işaret isimleri ve ism-i mevsullerin, eş ve zıt anlamlı kelimelerin çokça kullanılması hikem metnine hareket ve canlılık katmaktadır.³⁴

İbn 'Atâullah Hikem-i 'Atâiyye 'de tasavvuf hakkındaki düşüncelerini özet bir dil ile ifade etmiş olup diğer eserlerinde Hikem'de bahsettiği hakikatleri ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Yazar bu eserde tasavvuf yolunun genel adabını, ariflerin baştan sona bu yolda yürürken nefis ile mücadelelerinde, yaşadıkları manevî hallerde ve kendilerine bahşedilen makamlarda gözetmesi gereken prensipleri açıklar. Mabud'u zikrederek kalpleri temizlemeyi, hayırlı amellerle bedenleri temizlemeyi ve günahlardan kaçınmayı ele alır. Bu nedenle hikmetlerin çoğunda uyması gereken sulûk kaidelerini hatırlatmak üzere seyr u sulûk halindeki arife hitap vardır.

Hikem-i 'Atâiyye'de tasavvufî içerikli edebî eserlerde sıkça kullanılan remzî bir üslup vardır. Sûfiler ortaya koydukları edebî eserlerde genellikle

³³ Zeki Mubarek, s. 112.

³⁴ Hikem-i 'atâiyye metninde yer alan kelime ve cümlelerin ayrıntılı sayısal verilerine ulaşmak için bkz. Muhammed Mahmud İsa el-Mehasine, *et-Temâsuku'n-nassî fi bunyeti'l-Hikemi'l-'atâiyye*.

manevî hazlarını gizlemek ve sadece ehli olana manevi bilgiyi ulaştırmak gibi bazı sebeplerle özel sembolik terimler kullanmışlardır. Onların eserlerinde zahirî ve batîni olmak üzere iki mana bulunur. Zahirî mana lafızların zahirinden anlaşılırken, batîni mana ise derin tefekkür, tahlil ve derinleşme ile anlaşılabilir. İşte bu ikinci mana neredeyse tasavvufa aşina olmayanların anlayamayacağı düzeyde remz ve işaret uslûbu içerisinde verilir. Zira Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî el-Lum'a'da tasavvuf ile ilgili kavramları açıklarken remzi şöyle tanımlar: “Remz ehlinden başkasının anlayamayacağı, görünen anlamın altında gizlenmiş içsel bir manadır.”³⁵ Bu tanımdan sonra Serrâc bir sûfinin, remz uslûbunun üstadlarının yazışma ve mektuplarında ortaya çıktığını ilmî eserlerinde aranmaması gerektiğini ifade eden sözünü nakleder.³⁶ İbn ‘Atâullah da tasavvufî içerikli edebî eserlerde gelenek haline gelmiş olan remz usulünü Hikem-i ‘Atâiyye’de devam ettirmiştir. Hatta Ebu'l-Vefâ et-Taftazânî Hikem’i ile ilgili ilk araştırma yapmaya başladığında remz kullanımını dolayısıyla bazı hikmetleri tam olarak anlayamadığını, ancak diğer eserlerini okuyup üzerine düşündükçe hikmetlerdeki manaların kendisine aşamalı olarak açıldığını ifade eder.³⁷

c. Hikem-i ‘Atâiyye’ nin Edebî Üslubu

Hikem’de yer alan paragraflar birbirinden bağımsız olup aralarında mantıksal bir bağlantı bulunmamaktadır. Yani peş peşe gelen paragrafların konuları birbirinden farklıdır. Biri diğerinin devamı niteliğinde değildir. Eserin geneline bakıldığında aynı konulardan bahseden paragraflar farklı yerlerde olsa da yazar bunları konularına göre tertip etme cihetine yönelmemiştir. Eser okuyucu üzerinde, yazar tarafından duygu ve düşüncelerini kâğıda dökme sâikiyle içinden geldiği gibi, bir yazı planına uymaksızın yazıldığı izlenimi bırakmaktadır.

Hikem’de yazar kullanıldığı kelimeleri ve cümleleri okuyucunun iç âleminde tesir uyandıracak bir üslupla güçlü tabirler ve harika tasvirlerle ifade etmiştir. Taftazânî’ye göre Hikem’in yazarı kullandığı üslupta kelime seçimine önem vermiş, düşüncelerini okuyucunun ruhunda öyle tesir edici bir

³⁵ Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lum'a*, (Tahkik, Abdulhalîm Mahmûd vd.), Kâhire: Dârul-kutubu'l-hadîse, 1960, s. 411.

³⁶ Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, s. 411.

³⁷ Ebu'l-Vefâ et-Taftazânî, s. 87.

Arap Edebiyatında Hükmet Türüne Bir Örnek Olarak Hikem-i 'Atâiyye ve Edebî Özellikleri

şekilde ifade etmiştir ki satırlardaki vecd duygusu direk okuyucuya geçer, okuyucu sūfi olmasa dahi okuduklarından dolayı çoşku yaşar.³⁸ Ayrıca kullanılan kelimeler fasih, nitelikli ve kulağa hoş gelen lafızlardır.

Hikem'i- 'ataiyye tasavvufî ve felsefî düşüncelerin yanısıra fikhî ve kelimî konular içerir. Bütün bu alanların kendine özgü istilahları ve üslupları olduğunda şüphe yoktur. İbn 'Ataullah bu gerçeği gözeterek Hikem' inde tek bir üsluba bağlı kalmadan bahsettiği konunun gerektirdiği üslup ile anlatım yapmıştır. Mesela kelâmî bir konudan söz edecekse kelim ülemasının tahlil ve talil üslubunu, fikhî bir meseleden bahsediyorsa tartışma ve şer'î deliller getirme üslubunu, manevî bir hakikatten bahsediyorsa sembolik ifade ve icaz üslubunu kullanır.

Hikem baştan sona incelendiğinde, Hikem' de bulunan üslubun özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Eğer konu tasavvufî veya bâtinî bir içeriğe sahipse kısa ve özlü yani veciz ifadeler kullanılır. İçerik felsefecilerin ve kelimcilerin tartıştıkları bir konu ise kelime sayısı daha çok dolayısıyla cümleler daha uzundur.

2. Hikem'i-'atâiyye mâna açısından zengin olup, geniş bir ufka ve maksat açısından çeşitliliğe sahiptir. Hikem-i 'Atâiyye 'de üslup açık, tabirler dil açısından doğru ve niteliklidir. Anlamda doğruluk bilinci ve vicdani derinlik vardır. Ta'kid görülmez. Belirsizlik ve genel olarak kapalıktan uzaktır. Ancak manevî hallerle alakalı olan sözlerde işaret edilen manaların zenginliği ve derinliği bakımından tam olarak anlatılmak istenenin ne olduğunu kavramak kolay değildir. Nasıl ki bir damla gözyaşı acı çeken insanın yüreğinde hissettiği bütün acıyı tam olarak anlatamaz, ancak ona işaret edebilirse derin manaların lafızlarla tam olarak ifade edilmesi mümkün değildir. Derin manalar lafız kabına sığmaz. Lafızlar ancak o manalara işaret eder ve ancak ehil olanlar bu manalara vakıf olur. Zira Hikem'i ilk şerhedenlerden biri olan Rundî hikem şerhi hakkında şöyle der: "Bizim kitabın bütün içeriğini ve inceliklerini anlamamıza imkan yoktur. Çünkü Allah dostlarının sözleri yüce sırlar ve gizli hikmet cevherleri etrafında dolaşır. Bunları onlardan başkası keşfedemez ve onların bizzat öğretmesi dışında hakikatleri açığa çıkmaz."³⁹Dolayısıyla her ne kadar Hikem'in kelimelerinde

³⁸ Ebu'l-Vefâ et-Taftazânî, s. 81.

³⁹ Zeki Mubârek, s. 98.

fesahat, cümlelerinde belâğat hakim olsa da, kullanılan kelimeler açık ve net olsa da manaların derinliği ve hakikatlerin büyüklüğü nedeniyle bir yönüyle kapalılık özelliğine de sahiptir. Bu nedenle şarihler Hikem'i açıklarken sözlerinin kendi anladıklarından ibaret olduğunu, hikmetler için "bunun manası budur" gibi kesin ifadeler kullanmaktan içtinap etiklerini ifade ederler.⁴⁰

3. Hikem-i 'Atâiyye 'de edebî sanatlar bolca kullanılmış olup okuma esnasında ilmu'l-bedi', ilmu'l-beyân ve ilmu'l-meânî unsurlarına sıkça rastlamak mümkündür.⁴¹

4. Hikem'de yer alan bütün sözler arasında diziliş açısından mantıklı bir bağlantı yoktur. Genel itibarıyla her sözün konusu diğerinden bağımsızdır. Kitap olarak Hikem' de giriş gelişme ve sonuç bölümlerini içeren bir bütünlük yoktur. Yazarının peyderpey yazdığı sözleri bir araya toplaması ile oluşmuş bir eserdir.

5. Eser metninde ilmu'l-bedi' unsurlarından cinas ve tıbak gibi edebî sanatlar cömertçe kullanılmış olmakla birlikte metin yapmacık, zorlama ve ağdalı ifadelerden beridir. İbareler her türlü boş ve yanlış lafızlardan uzak olup tahlil ve talile dayalı güçlü tabirler ve çok güzel tasvirlerle bezenmiştir.

6. Eserde aynı manaya gelen ancak farklı lafızlara sahip hikmetlerin vardır. Yani Aynı mananın farklı lafızlarda bir, iki veya üç kez tekrarlanması söz konusudur. Bu üslup hikemi edebî açıdan zengin kılan bir unsurdur. Mesela birazdan zikredeceğimiz hikmetler aynı manalar ve fikirlerin farklı dört ibare ile ifade edilmesine iyi bir örnektir.

"إرادتك التجريد مع إقامة الله إياك في الأسباب من الشهوة الخفية, و"إرادتك الأسباب مع إقامة الله إياك في التجريد انحطاط عن الهمة العلية."⁴²

"Allah seni sebepler dairesinde tutarken sebeplerden uzak olmak istemen gizli nefsanî arzudandır. Allah seni sebeplerden uzak tutarken sebeplere sarılmak istemen yüksek gayretin düşüşe geçmesindedir."

"ما ترك من الجهل شيئاً من أراد أن يحدث في الوقت غير ما أظهره الله فيه."⁴³

"Zaman içerisinde Allah'ın takdir ettiğinden başka bir şey olmasını isteyen kişi cehaletten hiçbir şey termemiştir."

⁴⁰ Zeki Mubârek, s. 98.

⁴¹ Muhammed Sa'd Hasan Feşvân, *Dirâsât fi 'l-edebi's-sûfi ve târihuh*, Kâhire: Dâru'l-kutub ve'l-vesâiku'l-kavmiyye, 1979, s. 143-144.

⁴² İbn Atâullah, s. 5.

⁴³ İbn Atâullah, s. 12.

Arap Edebiyatında Hükmet Türüne Bir Örnek Olarak Hikem-i 'Atâiyye ve Edebî Özellikleri

"لا تطلب منه أن يخرجك من حالة ليستعملك فيما سواها فلو أرادك لاستعملك من غير إخراج."⁴⁴

"O'ndan seni, başka bir işte istihdam etmesi için bulunduğun halden çıkarmasını talep etme. Zira O dileyseydi seni o halden çıkarmadan da istihdam ederdi."

"أرح نفسك من التدبير فما قام به غيرك عنك لا تقم به لنفسك."⁴⁵

"Nefsini tedbir yükünden kurtar. Senin için başkasının yaptığı işi nefesine yükleme."

Bu hikmetlerin ortak fikri arifin Allah'ın kendisi için takdir ettiği konuma rıza göstermesi, olana saygı duyması, varlığa sevinmeyip yokluğa da yerinmemesidir.⁴⁶ Arif 'şöyle olsaydı daha iyi olurdu,' keşke böyle olmasaydı' gibi düşüncelere kapılmak yerine başına gelenin, Allah'ın onun için takdir ettiğinin gereğini yapmalıdır. Bu düşüncelerin İbn Atâullah'ın seyr u sulûk tecrübesinin satırlara yansması olduğu söylenebilir. Zira İbn Atâullah tasavvuf yoluna girdiğinde Allah'a ulaşmak için, zahiri ilimleri ve insanlarla bir araya gelmeyi terketmek gerektiği düşüncesini paylaşmak üzere mürşidine gittiğini, ancak o daha içini açmadan mürşidinin insanın Allah'ın kendisine takdir ettiği konumda rıza ile kalması gerektiğine dair tavsiyelerini duyduğunu ve kalbinin bundan sonra huzur bulduğunu anlatır.⁴⁷

d. Hikem-i 'Atâiyye'de Edebî Sanatlar

Hikem'de belağat ilminin beyan, bedî' ve meânî dalların imkanları geniş ölçüde kullanılmıştır. Metinde güçlü bir hayal gücünün eşliğinde bolca teşbihlerin, istiârelerin, secilerin ve cinasların kullanıldığı görülmekte olup bu sanatlar yazarının dile getirmek istediği manaların güçlü ve tesirli bir şekilde dile getirilmesine vesile olmuştur. Makalenin sınırlılığı eserin bütünündeki belağat unsurlarını zikretmeye müsait olmadığından meânî, bedî' ve beyân ilimlerinden bazı örnekler serdetmeye çalışacağız.

Hikem'de taaccüb amacını içeren istifham üslubu hikmetlerde sıkça karşımıza çıkar. On üçüncü hikmet bunun örneklerinden biridir:

'كيف يشرق قلب صَوْرُ الأَكْوَانِ مُنْطَبِعُهُ فِي مِرَاتِهِ؟'

⁴⁴ İbn Atâullah, s. 12.

⁴⁵ İbn Atâullah, s. 6.

⁴⁶ Zeki Mubârek, s. 101.

⁴⁷ Zeki Mubârek, s. 101.

أم كيف يرحل إلى الله ، وهو مُكْتَبِلٌ بِشَهَوَاتِهِ ؟
أم كيف يطمع أن يدخل حضرة الله ، وهو لم يَطْهَر من جنابة عَفَلَاتِهِ ؟
أم كيف يرجو أن يفهم دقائق الأسرار ، وهو لم يثب من هَفَوَاتِهِ ؟⁴⁸

“Dünyevî suretlerin aynasında iz bıraktığı bir kalp nasıl parlar?

Ya şehvetleriyle zincirlenmiş iken nasıl Allah’a doğru yol alır?

Ya da gafletlerinin kirinden arınmamışken nasıl Allah’ın huzuruna çıkmayı arzu eder?

Veyahut da kabahatlerinden pişmanlık duymadan nasıl olur da sırların inceliklerini idrak etmeyi umar?”

Hikem metninde tam cinas, yarım cinas ve secî‘ etkili olarak kullanılmış olup sanat kullanımını manayı geri planda bırakmamış, üstelik hoş bir üslup ile mananın okuyana daha iyi açılmasına vesile olmuştur. Yirmi yedinci ve yirmi sekizinci hikmet çok sayıdaki secî‘ örneklerinden biridir:

“ما الشأن وجود الطلب ، إنما الشأن أن ترزق حسن الأدب.”

“ما طلب لك شيء مثل الاضطرار ، ولا أسرع بالمواهب إليك مثل النل والافتقار.”⁴⁹

“ İstekli olman önemli bir durum değildir. Önemli olan sadece güzel ahlak ile rızıklandırılmandır.”

“Çaresizlik kadar hiçbir şey senin lehine değildir. Zayıf düşmek ve yokluk kadar hiçbir şey ilahi lütufları sana hızlıca nasib etmez.”

Hikem’ de Kur’ân’ı Kerîm ve hadislerden iktibas bir başka belağat özelliğidir. Özellikle Âyet-i Kerimelerden çok sayıda iktibas vardır. 30. Hikmette Talak Suresi 7. Ayetten; 33. Hikmette Enam Suresi 91. Ayetten; 35. Hikmette En’âm Suresi 18. Ayetten; 41. Hikmette Hac suresi 46. Ayetten; 42. Hikmette Necm suresi 42 ayetten; 47. Hikmette İbrahim Suresi 20. Ayetten; 58. Hikmette Yunus Suresi 58. Ayetten; 65. Hikmette A’raf Suresi 182. Ayetten; 150. Hikmette Nisa Suresi 11. Ayetten; 197. Hikmette Kehf Suresi 45. Ayetten, 215. Hikmette Kıyamet Suresi 17. ve 18. Ayetlerden; 216. Hikmette Neml Suresi 34. Ayetten; 217. Hikmette Enbiya Suresi 18. Ayetten iktibaslar vardır. 195. Hikmette de ⁵⁰“عجب ربك من قوم يساقون إلى الجنة بالسلاسل.” hadis-i şerifinden iktibas vardır.

⁴⁸ İbn Atâullah es-Sekenderî, s. 8-9.

⁴⁹ İbn Atâullah, s. 48-49.

⁵⁰ Bkz. Hanefî Akın, Sahih-i Buhari Muhtasarı I-II, Cihad , Zincire Vurulmuş Esirler, 144, İstanbul: Beka Yayınları, 2009, c. II, s. 52-53.

Arap Edebiyatında Hükmet Türüne Bir Örnek Olarak Hikem-i 'Atâiyye ve Edebî Özellikleri

İbn Atâullah hikmetlerinde anlatmak istediği soyut ve derin manaları okuyucuya aktarmada etkili bir edebî sanat olan teşbihe yer vermiştir. 187. Hikmet yazarın teşbih sanatını kullanımına güzel bir örnektir.

" العبارات قوت لعائلة المستمعين , وليس لك إلا ما أنت له أكيل . "

" Sözcükler dinleyiciler topluluğu için bir azıktır. Azıktan ise ancak yediğin sana aittir. "

Bu hikmette teşbih sanatı yer almakta olup vechü's-şebeh(benzeme yönü) ve benzetme edatı hazfedilmiştir. Bu form teşbihte daha güçlü bir formu olan et-teşbihu'l-beliğdir. Azık bedenin, hikmetli sözler de ruhun gıdası olması bakımından sözler bir azığa benzetilmiştir. Bir toplulukta herkes yanında azık bulundurabilir. Ancak azığı yiyen ondan faydalanmış olur. Hikmetli sözler de adeta bir azık gibi herkesin yanında bulunabilir. Yani bu sözleri herkes okuyabilir, duyabilir. Fakat bu sözler sadece onlardaki bilgiyi ve manayı idrak ederek hayatına bir değer olarak dönüştürebilen kişi için faydalıdır. Ayrıca azıktan herkes kendi durumuna göre yer. Nasıl bir çocuk ile bir yetişkin farklı miktarlarda yemek yerse sözlerin içerdiği manaları da herkes manevi derecesine göre algılar.

Hikmetlerde yer yer istiare sanatının kullanıldığı da görülür. 12. Hikmette:

" ما نفع القلب شيءٌ مثل عزلة يدخل بها ميدان فكره . " ⁵¹

" Kalp için hiçbir şey kendisiyle tefekkür meydanına girdiği uzlet kadar fayda vermez. "

Bu hikmet Allah'a ulaşmak isteyen arif için uzletin önemine dikkat çekmektedir. Allah'a ulaşmak isteyen kişinin Allah'ın büyüklüğü, yaratılış, insanın hakikati, nefsin halleri, nimetlerin ve sıkıntıların hikmeti gibi pek çok alanda derin bir şekilde düşünmesi gerekir. Tefekkür âlemine odaklanabilmesi için ise dikkat dağıtıcı unsurlardan, dünya hayatının kargaşasından, albenisinden kendisini çekmesinin ve uzlete girmesinin önemi büyüktür. "Meydan" kelimesi Arapça' da, Türkçe' deki anlamlarının yanı sıra bir de atların gidip geldiği, koşturduğu alan anlamına gelir. Nasıl ki at meydanında çeşit çeşit at koşar, dolaşır, gider gelirse insanın zihin dünyasında da bin bir çeşit düşünce, fikir deveran eder. Bu şekilde atların dolaştığı meydan ile insanın düşünce dünyası arasında bir benzerlik kurulmuştur. Atların serbestçe dolaşması için meydana yalnız olması gerekir. Aynı meydana filler,

⁵¹ İbn Atâullah, s.7.

zürafalar, aslanlar gibi başka tür hayvanlar girerse meydan alt üst olur. İşte bunun gibi insanın da fikir dünyasında derinleşmesi, belli sonuçlara varabilmesi için dikkatini dağıtan, düşüncesini alt üst eden unsurlardan uzak durması ve uzlete girmesi gerekir. Burada teşbih unsurlarından kendisine benzetilen unsur olan müşebbehun bih(atlar) zikredilmediği, sadece benzetilen unsur olan müşebbeh (fikir)zikredildiği için ilmu'l-beyan sanatlarından istiare mekniyye görülmektedir.

Hikem-i Ataiyye'de ilmu'l beyan unsurlarından her türü ile teşbih ve istiare sanatları yer alırken kinaye onlara nazaran daha az yer almıştır. Mesela 56. Hikmet teşbih sanatı ile birlikte kinayenin de yer aldığı hikmetlerden biridir.

"النور جند القلب, كما أن الظلمة جند النفس, فإذا أراد الله أن ينصر عبده أمدته بجنود الأنوار, وقطع عنه مدد الظلم والأغيار."⁵²

"Karanlık nasıl ki nefsin ordusu ise, nur da kalbin ordusudur. Allah kuluna yardım etmeyi murad ettiğinde ona nurlar ordusuyla yardım eder. Zulmet ve ağyarın ilgisini ondan keser."

Burada nur ve karanlık orduya benzetilmiştir. Bu benzetme içerisinde kalp ve nefsin savaştan iki düşman ordu olarak tasvir edilmesinde kinaye vardır. Buradaki kinaye bir müminin arzularından uzaklaşıp iman etme aşamasında yaşadığı zorluk hakkındadır.⁵³

Sonuç

Arap edebiyatında hikmet türü gerek nesir gerekse şiir alanlarında ilk dönemlerden itibaren varlık gösteren, milletin hafızasını, kültürünü, dünya algısını ve bilgi birikimini adeta bir ayna gibi yansıtan önemli bir alandır. Arap edebiyatında içeriği bazen sadece hikmetli sözlerden oluşan mensur eserler verilmiş, bazen sadece hikmet konulu şiirler nazmedilmiştir. Bazen de hikmetli sözler bir şiirin, bir romanın bir hikâyenin ya da bir anlatının içine sızar. Bu yönüyle hikmet türü müstakil bir edebî tür olmakla kalmaz diğer türlere de etki eder. Diğer türler arasındaki bu özel yönüne rağmen hikmet türü üzerine yapılmış müstakil çalışmaların sayısı çok azdır. Mevcut olanlar da konuyu derinlemesine ele almaktan uzaktır.

⁵² İbn Atâullah, s. 26-27.

⁵³ Muhammed Ebu'l-Alâ el-Hamzavî, *es-Sûretu'l-beyâniyye fi'l-Hikemi'l-'Atâiyye*, (Sayfa numarası kullanılmamış, Erişim Tarihi: 13.05. 2015), <http://hgfgghym.blogspot.com.tr/2010/02/blog-post.html>.

Arap Edebiyatında Hükmet Türüne Bir Örnek Olarak Hikem-i 'Atâiyye ve Edebî Özellikleri

Hikem-i Atâiyye genel olarak Arap Edebiyatının özel olarak Arap tasavvuf edebiyatının hikmet türünde telif edilmiş gerek üslubu, gerek dili ve gerekse edebî sanatların kullanımı açısından yüksek bir edebî değere sahiptir.

Hikem-i Atâiyye' nin konuları yazarın çevresinin ve gerçek hayatın içinden konulardır. Bu konular, tasavvufi tecrübenin temelini teşkil ettiği için

Hikem'i-Atâiyye' yi asırlardır güncel kalan bir eser haline getirmiştir.

Düşünceler dile getirilirken lafız mana ilişkisinin güçlü olması onların doğru kelimelerle ifade edilmesine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında Hikem' de kullanılan kelimeler manaları en uygun ve net şekilde ifade eden fasih kelimelerdir ve kastedilenin en ince edebî üslupla ifade edilmesinde önemli rol oynamıştır. Hikem'de şaz veya galat kelimelere rastlanmaz.

Teşbih ve istiâre kullanımı anlatılması zor manaları okuyucuların zihinlerine somutlaştırarak göndermede edebiyatçıların sık başvurduğu bir yöntemdir. İbn Atâullah da anlatmak istediklerini etkili ve daha anlaşılır kılan tasvirlerle somutlaştırarak teşbih ve istiare sanatlarını kullanmıştır. Zaman zaman da kinayeye başvurmuştur. Bu durum okuyucuya edebî zevki hissettirir.

Kur'ân'ı Kerim ve hadis-i şeriflerden iktibas vardır. Yazarın özellikle tasvîrî anlatımlarda Kur'ân üslubundan ve hadis-i şeriflerden etkilendiği görülür.

Gerek Arap edebiyatında hikmet türü alanında, gerekse Hikem'i-'Atâiyye'nin edebî özellikleri hakkında yapılacak araştırmalar bu zengin birikimin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Arap edebiyatında tasavvûfî içerikli edebî eserler tasavvuf araştırmacıları kadar edebiyat araştırmacılarının da araştırma sahasına girmelidir.

KAYNAKÇA

Abdulmecid eş-Şernûbi, *Şerhu Hikemi'l-İmâm İbn Atâullah es-Sekenderî*, Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 2012.

Ahmed b. Muhammed b. Acîbe el-Hasanî, *Îkâzu'l-himem fî şerhi'l-Hikem*, Tahkik: Ebû Sehl Necah Avd Siyâm, Kâhire: Dâru'l-Mukattam, 2012.

Ahmed Emin, *Arap Edebiyatında Hikmet*, çev. Zeynep Arkan, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIV, Sayı: 26 (2012/2).

Ahmed Mahir, *Hikem-i Atâiyye Şerhi*, İstanbul: Sûfî Kitap, 2012.

Ahmed Zerrûk, *eş-Şerhu'l-hadî aşara 'ale'l-Hikemi'l-'atâiyye*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011.

Akın, Hanefi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı I-II*, Cihad, Zincire Vurulmuş Esirler,144, İstanbul: Beka Yayınları, 2009.

Ali el-Cârim, Mustafâ Emîn, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetu's- Su'ûdiyye, 2005.

Ali el-Hatîb, *Fî riyâdi'l-edebi's-sûfi*, Kahire: Dâru nahdati's-şark, 2000.

Âtıf Cûde Nasr, *er-Remzu's-şi'rî 'inde's-sûfiyye*, İskenderiye: Dâru'l-Endelus, 1978.

Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi I, Cahiliye Dönemi*, Erzurum: Fenomen Yayınları 2009

Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lum'a*, (Tahkik, Abdulhalîm Mahmûd vd.), Kâhire: Dâru'l-kutubu'l-hadîse, 1960.

Ebu'l-Vefâ el-Ganîmî et-Taftazânî, *İbn 'Atâullah es-Sekenderî ve tasavvufuhu*, Kâhire: Mektebetu'l-mısriyye 1969.

Es'ad es-Sehmerânî, *Mevsûatu't-tasavvufi'l-muyessara*, Beyrut: Dâru'n-nefâis, 2015.

Golziher, I. , *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rami ER, Ankara: İmaj yayınları, 1993.

İbn Atâullah es-Sekenderî, *Letâifu'l-Minen*, Tahkik: Muhammed Aburrahmân Şâgûl, Kâhire: Mektebetu'r-ravda, 2006.

----- *el-Hikem'ul-'atâiyye*, Kâhire: Dâru's-selâm, 2007.

-----*Resâilu İbn 'Atâullah es-Sekenderî*, Tahkik: Sa'îd Abdulfettâh, Kâhire: Mektebetu's-sekâfeti'd-dîniyye, 2009.

----- *Tasavvufî Hikmetler Hazinesi Hikem-i Ataiyye*, Tercüme ve şerh: Abdulaziz Hatip, İstanbul: Nesil Yayınları 2008.

İmâr 'Ali Hasen, *Fursânu'l-'aşki'l-ilâhî*, Kâhire: Muessesetu'l-Mısri, 2012.

Kara, Mustafa, "İbn Atâullah el-İskenderî", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.XIX, İstanbul, 1999, s. 337-338.

Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c.I-II, Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî 1941.

Muhammed Ebu'l-Alâ el-Hamzavî, *es-Sûretu'l-beyâniyye fî'l-Hikemi'l-'atâiyye*, (Sayfa numarası kullanılmamış, Erişim Tarihi: 13.05. 2015), <http://hgfgghym.blogspot.com.tr/2010/02/blog-post.html>.

Arap Edebiyatında Hükmet Türüne Bir Örnek Olarak Hikem-i 'Atâiyye ve Edebî
Özellikleri

Muhammed Sa'd Hasan Feşvân, *Dirâsât fi'l-edebi's-sûfi ve târihuh*, Kâhire: Dâru'l-kutub ve'l-vesâiku'l-kavmiyye, 1979.

Muhammed Osman Ali, *Fî edebi mâ kable'l-İslâm*, Trablus, 1983.

Özel, Ahmet Murat, "İbn Ataullah el-İskenderî'nin Allah'ın Varlığına Dair Kanıtlara Yönelik Eleştirisi" Marife Dini Araştırmalar Dergisi, Sayı: 2, s.125-138, 2013.

Zeki Mubârek, *et-Tasavvufu'l-islâmî fi'l-edeb ve'l-ahlâk*, Beyrut: el-Mektebetu'l-'asriyye, 2006.

ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 2006.